

О.Л. Шевнюк

м.Київ

ПРИНЦИПИ КУЛЬТУРОЛОГІЧНОЇ ОСВІТИ МАЙБУТНЬОГО ВЧИТЕЛЯ

Культурологічна освіта майбутнього вчителя розглядається як процес і результат педагогічно організованого становлення особистості студента вищої педагогічної школи у якості суб'єкта культури, здійснення його національно-культурної самоідентифікації, формування актуального досвіду культуротворчих практик, залучення до культурно детермінованих шляхів вирішення завдань особистісної та професійної життєдіяльності, що створюють внутрішні та зовнішні умови для самовизначення майбутнім вчителем основних параметрів власної педагогічної культури, яка у подальшому визначатиме характер його професійної діяльності.

Представлена сутність культурологічної освіти як складової цілісного процесу навчання і виховання студента у вищому педагогічному закладі реалізується у системі її специфічних принципів, які покликані втілити наукову специфіку сфери культурологічного знання і закласти методологічну основу його дидактичної організації, спрямованої на подальшу трансляцію системи культурних цінностей в індивідуальну свідомість учнів.

Принцип *антропологізму* фундаментується самим сутнісним спрямуванням професійно-педагогічної діяльності (не залежно від профільної підготовки вчителя) на людину. Це зумовлює акцентування в багатоаспектному просторі культурологічного знання саме людинознавчої проблематики, яка забезпечує фахову орієнтацію підготовки вчителя до ситуацій майбутньої професійної діяльності й задає домінанту змісту курсу української та зарубіжної культури у вищому педагогічному закладі.

Принцип антропологізму передбачає відтворення у змісті культурологічної освіти цілісного образу людини, що стає суттєвим підґрунтям становлення особистості майбутнього вчителя. Антропологічний аспект культурологічного знання, виражений у альтернативних формах життєдіяльності людини, пов'язаними із пошуком духовних первин буття, осмисленням істини, краси і добра, вирішенням складних моральних колізій, усталює нормативний бік людської поведінки, формує етичні домінанти, у яких виражено ідеали, розуміння прекрасного, зміцнює громадянську і правову позицію, регулює відносини з іншими людьми, державою, суспільством, тобто транспонує об'єктивне культурологічне знання у площину особистісної рефлексії, пізнання самого себе, свого місця у світі, свого професійного покликання. Центрування культурологічної освіти майбутнього вчителя людинознавчою проблематикою розглядається нами як один із шляхів забезпечення гуманістичної орієнтації педагогічного процесу, формування суб'єктної парадигми педагогічної культури вчителя.

В той же час образ людини у різних національних та історичних типах культур органічно вибудовує цілісність інтегрального курсу, оскільки антропологічна тема — повсякденна праця і турботи людини, її героїчні справи й авантюрні пригоди, бурхливі пристрасті та ніжні почуття, інтимні переживання і громадянські обов'язки, раціональні умовиводи та інтуїтивні передбачення, підкорення долі й сила характеру — посідає центральне місце у культурі.

У відповідності з принципом антропологізму зміст культурологічної освіти розгортається у наскрізному русі від генетично нерозривного зв'язку людини з усім органічним світом, вираженого у несвідомому сприйнятті космосу як живої істоти (космогонічна міфологема вселенської людини — слов'янський Род, індійський Пуруша у ведах, скандинавський

Імір у “Едді”) через намагання звільнитися від безпосередньої тілесності, вийти з кола світової необхідності, заданої діями надособистісних природних сил, через богоподібність людини як ідеальної істоти, як центра і вищої мети світобудови, через усвідомлення трагізму і хиткості людського буття, єдиним опертям для якого у грандіозній непідвладності всесвіту є просвітницька ідея раціональності, до стискання неозорого універсуму в точку суб’єктних смисложиттєвих проблем життя і смерті, провини і відповідальності, рішення і вибору.

У принципі антропологізму розкривається інтегральна природа культурологічної освіти як орієнтованої на освоєння цілісної людиновимірної основи буття, тому смислоутворюючим стрижнем курсу української та зарубіжної культури повинні бути не твори мистецтва в їх історичному перебігу, а людина у розмаїтті форм і способів її життєдіяльності, яка відобразила у культурних текстах специфіку осмислення ціннісних первин власного існування.

Ідея антропологізму як принципу організації цілісності будь-якої освітньої системи походить зі званої сократівської думки про те, що люди цікавіші за дерева, і набуває класичної філософської рефлексії у “Антропології з прагматичної точки зору” І.Канта, де міститься важлива ідея того, що людина є головним предметом пізнання і основною точкою прикладення знання та у якості джерел антропологічного знання називаються, зокрема, відомості мандрівників про інші народи, загальна історія та біографії людей, художня література. Обґрунтований Л.Фейєрбахом антропологічний принцип породив різнопланову інтелектуальну традицію (К.Леві-Стросс, Б.Маліновський, Т.Парсонс та ін.), найвагомішим надбанням якої стала сформульована засновником філософської антропології М.Шеллером та його послідовниками ідея, що осягнення людини у всій її повноті, визначенні її місця у оточуючому світі

й її відношення до цього світу не можливе на шляху простого додавання інформації з різних сфер знання, а вимагає вироблення специфічної методології. Саме ця ідея покладена в основу наукового доробку психологічної школи Б.Г.Ананьєва, Л.С.Виготського, С.Л.Рубінштейна і підтримана сучасними науковцями і практиками (Г.О.Балл, Б.М.Бім-Бад, Є.В.Бондаревська, Г.Дегтярьова, Ю.Л.Єгоров, І.А.Зязюн, Т.В.Іванова, О.О.Касьян, О.А.Листопад, Б.Г.Мещеряков, Д.І.Пашенко, С.М.Пехота, В.І.Слободчиков, І.Т.Фролов, І.С.Якіманська).

Сучасний радикальний методологічний підхід до реалізації принципу антропологізму в освіті полягає, на нашу думку, не тільки у тому, що гуманітарні науки в процесі викладання інтерпретуються, за вдалим визначенням Г.Д.Гачева, як “самосвідомість людства, виконання Сократової заповіді “Пізнай самого себе”, рефлексія всередину людини і побудований нею штучний світ культури” [1, 31], але й в актуалізації суб’єктного досвіду кожного студента, опорі на нього у визначенні змісту і технологій навчання, розумінні індивідуального досвіду як умови, засобу і механізму розвитку й саморозвитку особистості майбутнього вчителя.

Студент не стає суб’єктом освіти, а є їм спочатку як носій суб’єктного досвіду. Життєвий досвід починає складатись з перших секунд життя, постійно надбудовуючись і перебудовуючись. Саме у досвіді, що містить події, сприйняття, відчуття, впливи, за думкою К.Роджерса [3], найповніше виявляє себе особистість. Життєвий досвід є вітагенною інформацією, що стала надбанням особистості, відкладена у резервах довготривалої пам’яті та знаходиться у стані постійної готовності до актуалізації у адекватних ситуаціях.

Відповідно, культурологічна освіта не може реалізовуватись як проста інтеріоризація культурних цінностей і смислів, лише як зустріч-діалог соціокультурного досвіду і суб’єктного досвіду студента, своєрідна

інкультурація останнього, його збагачення і трансформація. Зміст культурологічної освіти повинен спиратись на відповідні віковим особливостям студента проблеми, важливі для його становлення і соціалізації, що мають бути усвідомлені ним як особистісно значущі. Тому смисложиттєві аспекти людського буття і моральні колізії соціальної взаємодії центрують зміст курсу української та зарубіжної культури, чим створюють умови для активізації індивідуальних пізнавальних потреб студентів.

Механізм реалізації принципу антропологізму спирається на те, що “імплантовані” в індивідуальну свідомість культурні зразки і норми, хоча і засвоюються у соціальній комунікації, не сприймаються людьми як привнесені зовні” [2, 104]. Як зазначає Т.М.Дрідзе, осмислені як власні, вони кристалізуються у свідомості людини протягом життя в процесі перманентного пошуку виходу з проблемних ситуацій, що опосередковують її взаємодії із середовищем. Саме у таких ситуаціях і виникає зціплення життєвих обставин із освоєними смислами і цінностями культури, виявляються внутрішні й зовнішні вимоги і обмеження, що накладаються на вибір життєвої стратегії, виробляються орієнтири, що ними людина керується у буденній та професійній діяльності, у взаємодії із своїм природним, культурним і соціальним оточенням. Тобто соціокультурні знання і цінності стають частиною свідомості породжуючих і відтворюючих їх людей саме завдяки контексту їх суб’єктного досвіду.

Приймаючи позицію того, що джерела і рушійні сили розвитку знаходяться у людині як суб’єкті культури та спираючись на виокремленні К.Роджерсом [3] умови значимого навчання, нами сформульовано основні вимоги до реалізації принципу антропологізму в культурологічній освіті майбутнього вчителя:

- зміст культурологічної освіти повинен бути орієнтований на вікову специфіку суб'єктного досвіду студентів, спиратись на опановані в процесі навчання іншим дисциплінам знання, актуалізувати міжпредметні зв'язки;
- забезпечення конструювання, реалізації та оцінки результатів навчання як можливих ситуацій і моделей майбутньої професійної діяльності;
- постійне співвідношення соціокультурних смислів і цінностей з особистісними проблемами і ситуаціями життєдіяльності, рефлексія життєвого статусу майбутнього вчителя;
- створення особистісно-орієнтованих ситуацій учіння, що їх не можливо вирішити на репродуктивному рівні за відсутності правил і формул, лише на рівні осмислення альтернатив, пошуку смислів, творчої активності;
- стимулювання саморозвитку, самоосвіти, суб'єктної активності студента, спрямованої на реалізацію культурологічних знань у професійно-педагогічних ситуаціях.

Антропологічне центрування змісту культурологічної освіти майбутнього вчителя закономірно передбачає її ґрунтування на *принципі аксіологізму*, в основі якого закладене розуміння освітнього процесу як передусім культурного процесу, орієнтованого на пошук особистісних смислів життєдіяльності з метою культурного саморозвитку фахівця. Повноцінне осмислення місця людини у світі як фундамент гуманного ставлення вчителя до особистості дитини і себе як професіонала може здійснюватись у процесі формування цілісної системи духовних цінностей студента, розвинення його ціннісної свідомості. Оскільки ціннісне відношення до світу і людини у ньому визначає специфіку предмету пізнання саме культури, то культурологічна освіта покликана створити умови для становлення взаємозалежної системи загальнолюдських і професійних цінностей майбутнього вчителя. Курс української та зарубіжної культури залишається в ситуації вузької спеціалізації,

прагматизації й технологізації вищої педагогічної школи одним з небагатьох спрямованих на формування досвіду емоційно-ціннісного відношення особистості до світу і самої себе, результати якого виявляються у повноцінній життєдіяльності майбутнього фахівця, у внутрішніх глибинних стимулах його вчинків, у системі аксіологічних норм і критеріїв особистісного буття.

Важливість відображення у змісті освітнього процесу загальнокультурних і національних цінностей знаходила розуміння у багатьох мислителів і практиків: Г.С.Сковорода, І.І.Огієнко, Л.М.Толстой, К.Д.Ушинський привертали увагу до того, що повноцінна особистість покликана створювати духовні цінності. У наукових працях Л.С.Виготського, С.Л.Рубінштейна, О.М.Леонтьєва доведений прямий зв'язок між емоційним, інтелектуальним і вольовим розвитком особистості.

У сучасних дослідженнях теоретично обґрунтований емоційно-ціннісний компонент змісту освіти (І.Я.Лернер), осмислена значимість аксіології для теорії й практики навчання (Л.Я.Дорфман, М.С.Каган), показана роль емоцій у вихованні (О.В.Бондаревська, С.І.Маслов), характер впливу цінностей на особистість (В.М.Алахвердов, О.Л.Яковлева), виявлені шляхи формування ціннісного відношення особистості до світу (Т.М.Буякас, О.Г.Зевіна, Б.М.Неменський), усталення системи ціннісних орієнтацій студента (О.Гданська, В.І.Дряпіка, Л.Зеліско, О.Ноздріна, В.О.Тюріна), а також проаналізований аксіологічний компонент готовності вчителя до професійно-педагогічної діяльності (Т.В.Василішина, О.О.Грейліх, Л.Б.Малицька, Н.М.Нікітіна, І.М.Сілютіна, L.Ratns, M.Harmin, S.Simon).

Дослідники виділяють ціннісні орієнтації особистості як центральний ланку у складній системі структур, що утворюють

професійну готовність студента до педагогічної діяльності та зумовлюють формування процесуального компонента фахових знань, умінь і навичок, оскільки саме аксіологічний компонент визначає потребу в розвиненні педагогічних здібностей, в оволодінні педагогічною майстерністю.

Сформованість системи цінностей дозволяє вчителю адекватно оцінювати події та явища оточуючої дійсності, вибірково ставитись до соціокультурних процесів, визначає його емоційно-психологічні стани, позитивне відношення до життя і діяльності, регулює поведінку, зумовлює готовність керуватись смисложиттєвими цінностями у професійних ситуаціях.

Відповідно, принцип аксіологізму культурологічної освіти майбутнього вчителя передбачає акцентування у її змісті не морфологічного або структурно-інституціонального аспектів культурного процесу, що є органічним для підготовки професійного культуролога, а залучення до колосального національного і загальнолюдського досвіду емоційно-ціннісного відношення до світу і людини у ньому.

У такому контексті курс української та зарубіжної культури не тільки створить умови для введення студентів у світ культурних цінностей і сприятиме підтримці у визначенні у цьому світові, але й надасть смислу особистій життєдіяльності, смислу, у якому поєднається загальнокультурне і суб'єктивне, дозволяючи крізь призму засвоєного загального надати значимості конкретному одиничному буттю. І, що найважливіше з огляду на професійну підготовку студента, залучення до культурних ціннісних альтернатив виступає як стимул реалізувати власний досвід опанування аксіологічними смислами культури у майбутній фаховій діяльності, стимулювати процеси інтеріоризації загальнокультурних цінностей у внутрішню систему особистісних переконань учнів.

Оскільки основним засобом передачі цінностей є стимулювання адекватних емоційних переживань у ситуаціях їх внутрішнього сприйняття, то реалізація принципу аксіологізму передбачає використання технологій навчання, що апелюють не стільки до раціонального мислення, скільки дозволяють емоційно пережити культурні події, створюють умови для рефлексії внутрішніх станів студентів (дискусія у ситуаціях моральних колізій, діалог у вирішенні проблемних ситуацій тощо). Загальнолюдські та національні цінності, втілені у текстах культури, не можна безапеляційно нав'язати як аксіоми або правила, проте їх освоєння стає абсолютно органічним за умови створення емоційного напруження думки, залучення до діалогу поглядів, проживання певної духовної ситуації як такої, що має відношення до особистісного світу студентів.

Так, якщо за умови підготовки професійного культуролога при вивченні, наприклад, культури класицизму адекватним буде акцентування соціально-історичних витоків і філософських передумов класицистичної світомоделі, знакового тезаурусу і семантичного підґрунтя відповідного стилістичного напрямку, аналіз творчої еволюції його представників, то специфіка освіти майбутнього вчителя зумовлює доцільність актуалізації у контексті зазначеної теми вічної проблеми вибору між обов'язком і почуттям, альтернативності двох великих моральних максим (“Платон мені друг, проте істина дорожча” і “Якщо істина не з Христом, то я з Христом, а не з істиною”), суперечливості громадянського ідеалу (на прикладі життя і творчості французького художника Ж.-Л.Давіда), а також утвердження внутрішньої цілісності народного життя у карнавальному переспіві класичного семіотичного еталону імперської ідеї у “Енеїді” І.П.Котляревського.

Представлена аксіологічна домінанта змісту теми орієнтує викладача на створення ситуації особистісного проживання суперечної моральної

колізії, на організацію співпереживання як емоційного уподібнення героям і подіям, на підтримання потоку думок, почуттів, поглядів, у яких розкривається особистісне відношення студентів до реалій світу. Зустріч і зіткнення різних життєвих позицій як раз і зумовлює усталення ціннісних смислів буття майбутнього вчителя і, відповідно, становлення суб'єктної парадигми його педагогічної культури.

Як бачимо, принцип аксіологізму культурологічної освіти майбутнього вчителя дозволяє транслювати цілісну систему суспільно значущих загальнолюдських і національних цінностей, здійснити емоційну підтримку позитивного ставлення до культурологічного знання, збагатити якісну палітру переживань студента, стимулювати регуляцію і контроль його афективного розвитку, сформувати здатність до педагогічної емпатії, реалізувати і спрямувати емоційну підтримку творчої активності у педагогічній діяльності.

Не буде перебільшенням сказати, що одним з основних надбань психолого-педагогічної науки є висновок про те, що формування особистості та просування її у розвитку здійснюється не у процесі сприймання готового знання чи навіть осмислення смисложиттєвих цінностей, а перш за все у процесі індивідуальної діяльності. У культурно-історичній школі Л.С.Виготського і О.М.Леонтьєва досліджені філософсько-психологічні аспекти ролі діяльності як посередника між індивідом і його природно-соціальним оточенням. Відповідно, основним механізмом ефективної реалізації цілей і завдань освітнього процесу є включення студента у активну навчально-пізнавальну діяльність і, як наслідок, ґрунтування культурологічної освіти у вищій педагогічній школі на *принципі діяльності*.

Принцип діяльності в культурологічній освіті майбутнього вчителя передбачає переведення студента на позицію суб'єкта пізнання

соціокультурної дійсності засобами науково-дослідницької та проектної роботи культурологічного спрямування з метою узгодження з основними завданнями і логікою становлення студента як майбутнього професіонала.

Принцип діяльності вимагає переосмислення функціонування курсу української та зарубіжної культури у вищій педагогічній школі як інструменту майбутньої професійної діяльності студента, а не самодостатньої сфери знання. Основним моментом цього є свідоме повернення загальноосвітній дисципліні практичних цілей фахового навчання. Оскільки майбутня діяльність вчителя орієнтована на трансляцію соціокультурного досвіду людства, то культурологічне знання повинне ґрунтуватись на досвіді продуктивної діяльності студента, спрямовуватись на практику і повертатись у практику, що означає не тільки участь студента у процесі навчання як рівноправного партнера, суб'єкта отримання і застосування знань, але й засвоєння цих знань у формах, адекватних професійній діяльності.

Включення у діяльність передбачає проблемний, науково-дослідницький характер процесу навчання, відтворення у ньому окремих компонентів моделі майбутньої діяльності вчителя. Організація лекційних і семінарських занять повинна орієнтуватись на ситуації вибору студентом ціннісних культурних альтернатив, визначення дослідницької методологічної позиції, пошуку необхідної культурологічної інформації, активності в обґрунтуванні власної концепції. Введення у реальну проблемну дослідницьку ситуацію викликає незадоволення студента наявними знаннями, чим вмотивовує пошук засобів саморозвитку. активного осмислення навчальних дій. Оскільки культурологічні знання пропонуються студентові після усвідомлення ним їх необхідності, то створюються умови для засвоєння навчального матеріалу у продуктивній

професійно-орієнтованій формі, формування системного культурологічного мислення.

Зазначений принцип реалізується у культурологічній освіті не тільки у науково-дослідницьких її формах, а також в організації різних соціокультурних проектів, музейній і виставковій діяльності, орієнтованих на включення опанованого знання у контекст сучасних культурних подій, краєзнавчої роботи, спілкування з представниками різних культурних традицій, усвідомлення глобальних проблем світового співтовариства.

Принцип діяльності ефективний у культурологічній освіті за таких вимог:

- особистісна і соціальна значущість навчальної проблеми, яка стимулює пошук нових знань і способів дій;
- принципова новизна навчальних завдань, які можуть бути вирішені лише у результаті творчого нестандартного застосування наявних знань;
- постійний самоконтроль і оцінка навчальних досягнень, які здійснюють моніторинг просування студента в особистісному і професійному розвитку.

Ґрунтування культурологічної освіти на принципі діяльності дозволяє подолати стереотипи організації загальногуманітарної дисципліни, якою є у вищій педагогічній школі українська та зарубіжна культура, стимулювати формування суб'єктної парадигми педагогічної культури вчителя, оскільки критерієм ефективності навчального процесу стає рівень розвинення готовності студентів до самоформування знань, до підтримки учня у процесі його індивідуального становлення у світі культурних цінностей.

Викладені принципи культурологічної освіти є результатом послідовності та неперервності їх розвитку в класичній дидактиці,

оскільки не знімають, а продовжують і розвивають її на якісно новому рівні, чим забезпечують вирішення завдань сучасного освітнього процесу.

ЛІТЕРАТУРА

1. Гачев Г.Д. Книга удивлений, или естествознание глазами гуманитария, или образы в науке.— М., 1991.
2. Дридзе Т.М. Экоантропоцентристская парадигма в социальном познании и социальном управлении // Человек.— 1998.— №2.— С. 95-105.
3. Rodgers C.R. Freedom to learn.— Columbus, Ohio: Merrit, 1969.

Аннотация

В статье представлен анализ таких принципов культурологического образования будущего учителя как антропологизм, аксиологизм и деятельность.